

Roznik Bálint

Tények és értékek

1. Bevezetés

A 20. századi analitikus filozófia nyelvi fordulata sok más diszciplínához hasonlóan az etikai területén is nagy változásokat hozott. Az irányzatra jellemző tárgyi–módszertani megközelítés, mely szerint a filozófia alapvető feladata – vagy legalábbis szükséges előfeltétele – fogalmaink nyelvi tisztázása, kétségbevonhatatlan módon nyomta rá bélyegét az angolszász erkölcsfilozófiai gondolkodásra.

A szerzők érdeklődésének homlokterében már nem az úgynevezett normatív etikai kérdések állnak, mint: „Milyen a helyes magatartás?”, „Mi tesz egy cselekedetet erkölcsileg helyessé?”, hanem egészen más természetűek, a normatív kijelentésekre vonatkozó metaetikai kérdések.¹ A figyelem lényegében az erkölcs nyelvére, szintaktikai és szemantikai sajátságaira kezd irányulni. Arra kezdenek a filozófusok válaszokat keresni, hogy milyen léttel bírnak az erkölcsi értékek, van-e az erkölcsi fogalmaknak jelentése, érvényesülnek-e a logika szabályai az erkölcsi következtetésekből.²

Az ötvenes évek közepéig döntően három nagy metaetikai irányzat alakult ki: az intuicionizmus, az emotivizmus és a preskriptivizmus. Közös bennük az antinaturalista elköteleződés, vagyis annak a hume-i elvnek a hangsúlyozása és életben tartása, hogy a „van”, és a „kell”, illetve a ténykijelentések és értékítéletek között áthidalhatatlan logikai szakadék van. Az elméletek képviselői óvva intenek attól, hogy elkövessük az úgynevezett naturalista hibát, vagyis hogy bárki is megpróbáljon nem természeti tulajdonságokat természetiekre visszavezetni.

Dolgozatomban az említett irányzatok rövid, áttekintő jellegű felvázolása után arra teszek kísérletet, hogy bemutassam, az általuk preferált antinaturalista megközelítés korántsem kézenfekvően helyes, és nem az egyetlen járható út. Olyan, javarészt a század második felében született írásokat fogok tárgyalni, melyek, mint reményeim szerint látni fogjuk, igen meggyőző érveket sorakoztatnak fel a naturalizmus létjogosultsága, de mindenesetre a kérdés gyökeres újragondolásának szükségessége mellett.

1 Hagyományosan a nagy etikai rendszerek vizsgálódásai elsődlegesen a helyes cselekedet mikéntjére irányultak.

2 Vö. Orthmayr Imre, „20. századi angolszász etika”, in: Boros Gábor (szerk.), *Filozófia*, Budapest: Akadémiai, 2007, 1193. o.

2. Antinaturalista etikák

2.1. Intuicionizmus

1903-ban jelent meg Georg Edward Moore *Principia Ethica* c. könyve, mely nemcsak az intuicionizmus, de egyben minden modern metaetikai vizsgálódás alapműve.

Moore szerint a nehézségek és ellentétek más filozófiai stúdiumokhoz hasonlóan az etikában is lényegében egy nagyon egyszerű okra vezethetőek vissza. Ez pedig nem más, mint hogy az erkölcsfilozófusok anélkül tesznek kísérletet bizonyos kérdések megválaszolására, hogy kellőképpen tisztában lennének azzal, hogy pontosan milyen kérdés is az, amit meg szeretnének válaszolni. A hagyományos normatív etikai rendszerek hajlamosak vizsgálódásaikat kizárólag az emberi magatartásra korlátozni, alapvetően a „mit kell tennem?” és ehhez hasonló típusú kérdések megválaszolását tartják a legfontosabb feladatunknak. Moore szerint viszont az etika feladata ennél sokkal több: az etika sajátossága „a jó általános vizsgálata”.³

A *Principia Ethica*⁴ az etika legfőbb céljának a „mi a jó?”, vagy másképp fogalmazva, a „hogyan definiálható a jó?” kérdés megválaszolását tekinti. Nem abban az értelemben természetesen, hogy általában hogyan használjuk a „jó” szót, hanem hogy milyen a természete annak a „tárgynak, ideának vagy sajátságának”, melyet a jó szó jelöl, vagyis hogy lényegében mi a jelentése. Moore sokat idézett választát pedig az első fejezetből megtudjuk: „Arra a kérdésre, hogy »Mi a jó?«, az a válaszom, hogy a jó, az jó, és ezzel be is fejeztem. Vagy a »Hogyan definiálható a jó?« kérdésre a válaszom az, hogy a jót nem lehet definiálni, és ezzel minden mondandómat elmondtam a dologról”.

A jóról kizárólag szintetikus kijelentéseket tehetünk, analitikusakat sosem. Minden további nélkül mondhatjuk, hogy „az élvezet jó”, vagy hogy „a világ legnagyobb boldogságát előmozdítani hivatott cselekedet jó”. Ellenben világosan kell látni, hogy ezek a kijelentések szintetikusak, mivel a jó szót az ilyen esetekben melléknévként használjuk: valamit jónak minősítünk, a jó tulajdonságával rendelkezőnek véljük, ha tetszik, jóként definiáljuk. Ennek ellenére sokan elkövetik azt a hibát, hogy logikailag kétirányúnak vélik az ilyen kijelentéseket, és azt feltételezik, hogy ezzel magát a jót is definiálhatják. Ekkor születnek az olyan és ahhoz hasonló illegitim analitikus állítások, mint „az élvezet a »jó«”.

Moore szerint a jó egy egyszerű fogalom, túl egyszerű ahhoz, hogy definiáljuk. Definiálni ugyanis csak összetett dolgokat lehet. Például a lovat definiálhatjuk úgy, hogy a ló egy négylábú patás emlősszárny. Ellenben a jóval, a sárga színhez hasonlóan ezt nem

3 G. E. Moore, *Principia Ethica*, 1. fejezet, in: Lónyai Mária (szerk.): *Tények és értékek*, Budapest: Gondolat, 1981, 53. o.

4 A következő bekezdésekben a *Principia Ethica* 1. fejezetének rekonstrukcióját nyújtom. Ennek során alapvetően támaszkodom William H. Shaw e témában írt könyvének idevágó passzusaira. (W. H. Shaw, *Moore on Right and Wrong*, Kluwer Academic Publishers, 1985, 8-14. o.)

tehetjük meg, ugyanis nincsenek részei. A jó egyszerű, ezáltal definiálhatatlan és tovább nem elemezhető fogalom, mely egy egyedi tulajdonságot, illetve egyszerű minőséget jelöl. Ezzel a tulajdonsággal nagyon sok természeti dolog rendelkezhet, fontos viszont, hogy ő maga nem-természeti entitás.

Azokat a kísérleteket, melyek a jó fent említett tulajdonságairól nem vesznek tudomást és megpróbálják definiálni, vagyis azonosítják például az élvezettel vagy a haszonnal, Moore az úgynevezett naturalista hiba elkövetésével vádolja. A probléma nyilvánvaló: egy nem-természeti tulajdonságot helytelenül egy természeti tulajdonsággal azonosítanak, ahogyan arra a naturalista jelző is utal. Fontos hangsúlyozni ellenben, hogy a naturalista hiba lényegében egy átfogóbb elvi hiba esete. Az efféle azonosításokat akkor is hibának kellene tekintenünk, ha a jó természeti tulajdonság lenne: mert elvi hiba, ha valaki azt a fogalmat, amit mi a „jó”-n értünk egy más fogalommal azonosítja, hiszen definiál valamit, ami definiálhatatlan.

Moore két lehetséges alternatíváját említi annak, hogy a „jó” egy egyszerű, definiálhatatlan és analizálhatatlan dolgot jelöl: a „jó” által jelölt dolog vagy összetett, vagy egyáltalában nem jelöl semmit. Az utóbbi álláspont eleve tarthatatlan, tehát nézzük rögtön az előbbi ellen szóló érveket, melyek később a „nyitott kérdés argumentum” néven híresültek el. Minden olyan esetben, mikor kísérletet teszünk arra, hogy a jót valamilyen komplex dologgal azonosítsuk (definiáljuk), számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy a definiensre vonatkozóan mindig feltehető lesz a kérdés, hogy az valóban jó-e?⁵ Mondhatjuk, hogy „a jó azonos a kellemessel”, vagy hogy „amit kívánni vágyunk, az jó”, de minden esetben kétségeink lehetnek arra nézve, hogy a „kellemes” vagy az, „amit kívánni vágyunk” valóban jó-e, vagyis ezek nyitott kérdések maradnak. Ennek következtében pedig számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy „ha az etikai alapelveinket a jó definíciójára alapozzuk, nem leszünk képesek azokat logikailag megvédeni, mivel mindannyian tetszőlegesen állíthatjuk, vagy tagadhatjuk, hogy a jó ezt vagy azt jelenti.”

Amennyiben belátjuk, hogy minden alternatíva tarthatatlan és továbbra is tartjuk magunkat ahhoz, hogy a „jó” egy egyszerű, definiálhatatlan, nem-természeti tulajdonságot jelöl, akkor nyilvánvalóan szembe kell nézni azzal a kérdéssel, hogy mely dolgokról mondhatjuk azt, hogy jók. Mint arról az irányzat neve is árulkodik, Moore ennek eszközét a racionális intuíciónak látja. Az intuíció segítségével közvetlenül ismerhetjük fel, hogy mely dolgok jók, s hogy azok milyen mértékben rendelkeznek a jóság tulajdonságával. Ez azonban a látszat ellenére nem egy radikális szubjektívizmus. „Az intuíció objektív módon nyilvánul meg az emberben (az emberek intuíciói, ha jól figyelnek rájuk, összhangban vannak), ezért aztán a »jó« helyes alkalmazásának kérdésért továbbra is megismerési problémaként kell kezelni. Az intuicionisták kitartanak tehát a kognitívizmus és az objektívizmus mellett. Elméletüket az erkölcsi tudás jellegére vo-

5 Értsd: Minden, a jóval „azonosított” tulajdonsággal kapcsolatban feltehető.

natkozó felfogásként határozták meg. Sőt, azt is elmondhatjuk, hogy az intuicionizmus leíró etikaként jelenik meg, amely leírható tulajdonságként kezeli a jót.”⁶

A fentiek fényében belátható, hogy Moore a lehető legszélsőségesebb antinaturalista pozícióba helyezkedik. Nem amellet érvel pusztán, hogy a jó mint nem természeti tulajdonság visszavezethetetlen természeti tulajdonságokra, hanem hogy egyáltalán nem vezethető vissza semmire, egyáltalában nem definiálható. Ez utóbbiból természetesen következik az előbbi.⁷

2.2 Emotivizmus⁸

A harmincas években alapvetően a Bécsi Kör nyelvfilozófiai eredményeire támaszkodva született meg ez etikai emotivizmus. Ez a később Alfred Ayer és Charles Stevenson nevével fémjelzett irányzat teljesen elutasítja az intuicionizmust, legfőképpen arra a közismert neopozitivistá nézetre hivatkozva, hogy az erkölcsi kijelentéseknek jelentés nélküliek.⁹

Az elvi kiindulópont, mint azt Stevenson egy későbbi, kiforrottabb munkájában hangsúlyozza, hogy különbséget tegyünk a nyelv „leíró,” és az úgynevezett „dinamikus” használata között.¹⁰ Véleménye szerint mikor tényítéleteket vagy tudományos véleményeket fogalmazunk meg, egészen másképp használjuk a nyelvet, mint az olyan esetekben, amikor etikai kijelentéseket teszünk. Vegyük például azt a kijelentést, hogy „az ittas vezetés veszélyes”. Ha ez egy közlekedésbiztonsági konferencián hangzik el valakinek a szájából, minden okunk megvan rá, hogy ezt a nyelvi megnyilatkozást a leíró funkció esetének gondoljuk. A kijelentés igaz, mert a statisztikák szerint az ittas vezetés növeli a baleseti kockázatot, mert tény, hogy az alkoholos befolyásoltság alatt növekedik a reakcióidő stb. Tehát ebben az esetben a mondatnak van empirikus tartalma, elvileg verifikálható jelentése. Azonban ha ez a mondat egy száguldó autóban hangzik el egy aggódó utas szájából, akkor hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy itt valamilyen egészen más típusú használattal állunk szemben, a dinamikussal. A beszélő azt a vágyát fejezi ki, hogy nem kéne ilyen gyorsan haladni, mert félti az életét.

6 Bódig Mátyás–Hegyi Szabolcs, „A modern gyakorlati filozófia az újkori filozófiai gondolkodás háttere előtt” (előadásvázlat), forrás: <http://www.uni-miskolc.hu/~www/juris/Filea2007.pdf>, 86. o.

7 William Frankena, „A naturalista hiba” (in: Lónyai Mária (szerk.), *Tények és értékek*) c. írásában az elsők között érvelt amellel, hogy Moore *Principiájának* első fejezetét a definicionizmus kritikájának kell tekinteni. Ennélfogva a naturalista hibát azért kell hibának tekintenünk, mert az a „definicionista hiba” egy esete.

8 Az emotivizmus és a preskriptivizmus bemutatásánál két tanulmány is nagyban segítségemre volt: Orthmayr Imre, id. m., valamint Bódig Mátyás–Hegyi Szabolcs, id. m.

9 Vö. Ambrus Gergely, „Analitikus filozófia”, in: Boros Gábor (szerk.), *Filozófia*, 1097–1098. o.

10 Stevenson, „Az etikai kijelentések emotív jelentése”, in: Lónyai Mária (szerk.), *Tények és értékek*. (A cikk 1963-ban jelent meg.)

Lényegében az emotivisták szerint, amikor etikai kijelentéseket teszünk, dinamikusán használjuk a nyelvet. Nem a világ dolgairól akarunk igaz állításokat tenni, hanem személyes érzelmeinket, attitűdjeinket, vágyainkat, preferenciáinkat fejezzük ki.¹¹ Saját, egyedi nézőpontunknak adunk hangot arra nézve, hogy mit tartunk helyesnek. Ennek legfontosabb funkciója saját magunk és mások befolyásolása cselekedetek végre-, illetve végre nem hajtására. Tehát személyes preferenciáink hangsúlyozásával lényegében érdekeinket szeretnénk érvényesíteni, ez azonban előbb-utóbb szükségképpen konfrontációhoz, Stevenson kifejezésével élve „érdekkülönbséghez” vezet.

Az emotivisták az így keletkező vitákról elég sajátos módon adnak számot. Elutasítják a hagyományos érdekelméletek azon nézetét, miszerint az empirikus tények egy ilyen helyzetben induktív alapot jelenthetnének az erkölcsi állásfoglaláshoz. Akik ugyanis így vélekednek, nem veszik figyelembe az erkölcsi kijelentések emotív jelentését, aminek lényege pont az, hogy nem-leíró jellegű, ennél fogva tényekre való hivatkozással nem is igazolható. Az empirikus módszernek akkor, és csak akkor van létjogosultsága az ilyen diskurzusokban, ha az érdekkülönbség nem valós, vagyis ha az pusztán a tényekre vonatkozó véleménykülönbségen alapul.¹² A valódi érdekkülönbségek esetében azonban nem lehet fegyver a vitában.

Az emotivisták végső soron a személyes preferenciákat, attitűdöket egy légüres térbe helyezik, ugyanis nemcsak a tényekre való visszavezethetőségüket, hanem a velük való megalapozhatóságukat is elutasítják. Ennek köszönhető az elmélet legnagyobb fogyatékosága, hogy az erkölcsi vitákat szükségképpen az irracionális szférájába kényszerítik.

2.3 Preskriptivizmus¹³

Az ötvenes évek elején egy újabb, elődeinél talán plauzibilisebb metaetikai irányzat jött létre, a Richard Hare által megteremtett és kidolgozott preskriptivizmus. Hare a többi antinaturalista szerzőhöz hasonlóan a hagyományos, normatív rendszerek legnagyobb hibáját abban látja, hogy a „Mely dolgok jók?” és ehhez hasonló típusú kérdéseket a nélkül, vagy azelőtt próbálják megválaszolni, hogy a speciálisan erkölcsi nyelvet logikai elemzés alá vetnék.¹⁴ Az etika deskriptív megközelítése mindenképpen tarthatatlan. Vagy azért, mert erkölcsi nyelvhasználatunk természetének félre- vagy meg nem értéséből indul ki, vagy azért mert szükségképpen oda vezet.

11 Vö. Orthmayr, id. m. 1193. o.

12 Vö. Stevenson, id. m. 202-208. o.

13 A preskriptivizmus lényegi vonásait W. S. Hudson, „The Development of Hare’s Moral Philosophy” (in: Douglas Senior–N Fotion (szerk.), *Hare and Critics*, Oxford: Clarendon Press, 1990.) c. írása segítségével mutatom be.

14 Lásd R. M. Hare, „A „consensus” argumentuma”, in: Lónyai Mária (szerk.), *Tények és értékek*, 474-477. o.

Az elemzésnek abból kell kiindulnia, ahogyan a mindennapokban beszélünk arról, hogy mit kell tennünk. Ez nemcsak a forrása, hanem bizonyos értelemben minden erkölcsfilozófia próbaköve kell legyen. Ebből kifolyólag Hare, csakúgy, mint az emotivizmus, legfontosabb feladatának az erkölcsi ítéleteink cselekvésekhez és indokaihoz való kapcsolatának vizsgálatát tekinti. Ezekről azonban az emotivizmustól eltérő módon ad számot.

Hare értelmezésében erkölcsi ítéletek és cselekvések viszonyáról a következőket mondhatjuk: a morális ítéletek meghatározó és tipikus használatukban preskriptívek, preskriptivitásuk pedig abban áll, hogy szükségszerűen fel kell ismernünk az ilyen jóváhagyott ítéletek imperatív jellegét. Ez azonban nem jelenti azt, mint kritikusai gyakran vetik ellene, hogy nem veszi figyelembe, hogy az erkölcsi nyelvnek néha leíró jelentése is van. Hare kezdettől fogva elismeri ezt a tényt, de véleménye szerint a „jó”-hoz hasonlóan a legtöbb erkölcsi kifejezésnek logikailag elsődlegesen preskriptív vagy értékelő jelentése van, még ha ezt a nyelvi forma nem is mindig tükrözi.

Az erkölcsi ítéletek és indokai kapcsolatának vonatkozásában a legfontosabb azt felismerni, hogy minden olyan eset, mikor nem-morális ténykijelentésekkel próbálunk egy erkölcsi értékítéletet megindokolni, burkoltan maga után vonja egy univerzális morális alapelv alkalmazását. Például, ha valakinek azzal indokoljuk egy cselekvés megtételét, hogy azt korábban megígérte valakinek, akkor hallgatólagosan egy általánosabb morális értékítéletünknek adunk hangot, miszerint ígéreteinket minden esetben meg kell tartani. Ezt nem pusztán úgy kell érteni, hogy a cselekedetek indoklásakor következetesnek kell lennünk, hanem hogy az erkölcsi imperatívuszoknak teljes mértékben univerzalizálhatónak kell lenniük, a morális indokok pedig semmilyen egyedi, partikuláris dologra való utalást sem tartalmazhatnak. Az erkölcsi értékítéletnek olyannak kell lennie, hogy minden ésszerű ember egyetértene vele, aki ismeri a helyzet nem erkölcsi összetevőit.¹⁵

Hare elméletének van egy további, az eddigiekből nem szükségszerűen következő eleme, melynek megfelelően minden ember teljesen szabadon hozhat döntést saját erkölcsi elveit illetően. Ez azért van, mert lényegében Hare szerint tetszőlegesen tekinthetünk bármilyen nem erkölcsi ténykijelentést egy morális ítélet lehetséges indokának. A dolgunk mindössze annyi, hogy mérlegelnünk kell, fel vagyunk-e készülve az elv elfogadásával járó következményekre, melyeket az elv preskriptivizálása és univerzalizálása von maga után.

15 Nehéz nem észrevenni, hogy Hare az etikai kijelentések objektivitását Kanthoz hasonlóan próbálja megalapozni. Kant lehetségesnek gondolta, hogy minden empiriát mellőzve a tiszta a priori ész segítségével általános érvényű etikai kijelentéseket tudunk megalkotni. Tekintsük csak egy pillanatra a kategorikus imperatívusz két lehetséges megfogalmazását: „Cselekedj úgy, mintha cselekedeted maximájának akaratom lévén általános törvénnyé kéne válnia”; „Cselekedj úgy, hogy akaratom maximája mindenkor egyszersmind általános törvényadás elvéként érvényesülhessen”. Vö.: Bódig Mátyás–Hegyi Szabolcs, id. m.

A preskripciók tehát nem pusztán személyes attitűdjeinket fejezik ki, indokoknak kell szólnia mellettük, vagyis minden esetben jelen van egy deskriptív mozzanat. Ha valakit meg akarunk győzni valamiről, akkor nem pusztán érzelmileg kell hatnunk rá, hanem érvelnünk kell mellette. Ettől függetlenül azonban Hare az emotivizmussal karöltve elutasítja a leíró etikák létjogosultságát. Egyrészt a preskripciók nem vezethetők vissza és nem is alapozhatóak meg deskripciókkal, ugyanis ezek pont azok lényegi, imperatív mozzanataról (jelentéstöbbletéről) nem képesek számot adni. Másrészt Hare a preskripciók objektivitásának zálogát ugyancsak nem azok deskriptív mozzanatóban, hanem univerzalizálhatóságukban véli felfedezni.

2.4 Összegzés

Az antinaturalista etikák összegzéseként a következőket mondhatjuk. Mind a három metaetikai irányzat elutasítja, hogy a tágabb értelemben vett értékítéletek visszavezethetők volnának tényállásokat vagy faktuális tulajdonságokat rögzítő kijelentésekre. A szubjektivista, nem kognitivistá emotivizmustól eltekintve, ez azonban nem vonja maga után, hogy ne tarthatnának igényt az értékítéletek objektivitására. Az intuicionizmus és a preskriptivizmus az értékítéleteket igazolhatónak és bizonyos tekintetben igazságértékkel rendelkezőnek véli, s ezzel összefüggésben objektivitásukat is megalapozhatónak tartják. Moore ennek eszközét a racionális intuícióban látja, melynek segítségével nem szubjektív módon képesek vagyunk felismerni, mely dolgok rendelkeznek a „jóság” (objektív) tulajdonságával, Hare pedig, mint láttuk, az univerzális preskripciók objektivitása mellett érvel.¹⁶ A két módszer teljesen eltér egymástól, de azt fontos hangsúlyozni, hogy az objektivitást illetően a tényekre való hivatkozásnak egyik esetben sincs relevanciája.

3. Tényítéletek és értékítéletek

3.1 A poszt-kantianus tézis

1949-ben a *Mind* c. folyóiratban egy korszakalkotó fontosságú cikk jelent meg Stuart Hampshire tollából.¹⁷ Szűkebb kontextusától eltekintve az első olyan szövegnek mondható, mely minden antinaturalista törekvés kritikáját nyújtja.

16 A kognitivistá elméletek rendre objektivisták, a nem kognitivistá elméletek pedig általában szubjektivisták. Ez azonban inkább tekinthető erős korrelációnak, mint szükségszerűségnek. Vö.: Bódig–Hegyi, id. m. A preskriptivizmus pl. nem kognitivistá elméletként vallja az erkölcsi kijelentések objektivitását.

17 Stuart Hampshire, „Morálfilozófiai tévedések”, in: Lónyai Mária (szerk.), *Tények és értékek*.

Hampshire szerint a modern erkölcsfilozófusok gondolkodását mélyen meghatározza az a még Kantra visszavezethető nézet,¹⁸ hogy „áthidalhatatlan logikai szakadék van a tényállításokat kifejező mondatok és az értékítéletek, különösen a morális ítéleteket kifejező mondatok között”.¹⁹ A szerzők azt gondolják, „hogy ezt a logikai függetlenséget kell a morálfilozófia kiindulópontjának tekinteni,” és „abban egyetértenek, hogy a morális és empirikus vélemények logikai függetlensége alkotja a morálfilozófia sajátos problémáját”.²⁰ Ez azonban nem természetes és nem is magától értetődő.

Ha valaki összeveti Arisztotelész *Nikomakhoszi etikáját* egy Moore vagy Stevenson írással, rögtön szemet fog szúrni neki a megközelítések elemi különbsége. Míg Arisztotelész majdnem kizárólag a morális ágens problémáival foglalkozott, mint például, hogy milyen típusú érvek fogják meghatározni egy cselekvés melletti döntésünket, addig a modern szerzők meg sokkalta inkább a bíró, vagy a kritikus szerepében tetszelegnek, és arra keresnek választ, milyen érvek segítségével jutunk a cselekvéseinkre vonatkozó morális ítéletek elfogadásához. Míg a korábbiakban az volt a fő kérdés, hogy (1) milyen a hús-vér, gyakorlati cselekvő morális problémájának természete, addig a modernek arra kíváncsiak, (2) milyen a morális értékítéleteinket kifejező mondatok természete. Hampshire szerint az első kérdésre adott válaszok tartalmazni fogják az utóbbira adandókat is, ha azonban ez utóbbit anélkül próbáljuk megválaszolni, hogy foglalkoznánk az előbbivel, vagy azt pusztán részletkérdésnek tekintjük, a vizsgáldás eredménye nemcsak hiányos, hanem kifejezetten félrevezető lesz. A probléma pedig az, hogy ebbe a hibába mind az emotivisták, mind az intuicionisták beleesnek.²¹

A morális ítéletekkel általában döntések formájában találkozunk a mindennapi életben, például a következő esetben: „Az adott körülmények között a legjobb, ha x-et teszem”. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy általában mielőtt egy ilyen döntést meghoznánk, komolyan tanulmányozzuk az adott szituációt, mérlegeljük magunkban a lehetséges cselekvési alternatívákat. Ha egy ilyen esetben valaki kérdőre vonna bennünket döntésünket illetően, akkor minden további nélkül a választásunk mellett szóló érvekre, nem pusztán egyedi erkölcsi érzéseinkre, attitűdjeinkre, a helyes döntést sugalló intuíciónkra hivatkozunk. A tényleges, valódi szituáció természetéről a jelek szerint csak így tudunk megfelelően számot adni. Az antinaturalista szerzők viszont pont a

18 Kant morálfilozófiája szerint a tiszta gyakorlati észre (ami lényegében a gyakorlati kérdésekre irányuló elméleti ész) támaszkodva alkotjuk meg morális ítéleteinket, s ez az, ami a cselekvések megrétélet is előírja számunkra. A gyakorlati ész teljesen autonóm, az egyén a tiszta ész segítségével képes szabadon megalkotni maga számára a morális törvényeket feltételek nélkül, vagyis anélkül, hogy eközben tekintettel lenne hajlamaira (vágyaira, érdekeire stb.) vagy akár a természeti világ működésére. Vagyis Kant elutasítja az empirikus filozófusok azon felfogását, mely szerint az ész ebben az összefüggésben nem más, mint egy, a vágyaink szolgálatában álló, kalkulációs készség. A tiszta gyakorlati ész minden empiriától mentes.

19 Hampshire, id. m., 244. o.

20 Uo.

21 Ez a kritika ugyanúgy érvényes a későbbi preskriptivizmusra is.

gyakorlati mérlegelési eljárásokra hivatkozó magyarázatok létjogosultságát tagadják, mégpedig a poszt-kantiánus tézis megsértése miatt. Ennélfogva, ha a morális ítéletekről szóló ilyen típusú beszámolóinknak nem akarunk búcsút mondani, akkor vagy be kell bizonyítani, hogy a tézis hamis, vagy legalább azt, hogy a gyakorlati ítéletek terén bizonyos értelemben nem működik. Hampshire e második utat választja.

A teoretikus és gyakorlati érvelés különbségére már Arisztotelész is felhívja a figyelmet. Az elméleti szillogizmusok esetén ténypremisszákból logikailag ténykonklúziók következnek, míg a gyakorlati szillogizmusokkal más a helyzet. Ténypremisszáikból nem teoretikus (igaz vagy hamis) konklúzió, hanem gyakorlati ítélet következik, pl. „ez a legjobb, amit tehetünk”. Arisztotelészt követve tehát a cél az, hogy a különböző fajtájú kijelentések között éles határvonalat húzzunk, és hangsúlyozzuk a tőlük elvárt egészen más fajtájú igényeinket.²²

„Természetesen semmiféle gyakorlati ítélet nem vezethető le tényítéletek semmilyen halmazából, mert ha a gyakorlati ítéletek levezethetőek volnának, akkor redundánsak volnának, mi pedig egyszerűen a tényítéletekre vagy a teoretikus ítéletekre szorítkoznánk”.²³ Ennélfogva nem az, az elvben kivitelezhetetlen cél kell a szemünk előtt lebegjen, hogy az „ezt és ezt kell tennem” és ehhez hasonló morális konklúziókat dedukálni tudjuk tényítéletekből, hanem „pusztán” annyi, hogy valahogy megalapozzuk ezeket velük. És ez a legfontosabb. Miért kéne azt gondolni, hogy minden érvelés dedukció, vagy hogy egy kijelentést csak logikailag konklúzív indokokkal lehet alátámasztani?

A morális ítéletek nem levezethetőek, ellenben megalapozhatóak tények segítségével, és ha csak – amúgy ok nélkül – nem ragaszkodunk ahhoz, hogy minden értelmetlen, ami szigorúan véve „nem leírható”, akkor kétségkívül racionálisak is. S amennyiben igazunk van, érvel Hampshire, semmi okunk arra, hogy keresztet vessünk a mindennapi életben jól működő, s nagy valószínűséggel nélkülözhetetlen gyakorlati következtetésekre, s hogy kövessük azok példáját, akik „mindenféle önkényes korlátozás alapján a morális ítéleteket – emotívnaak nevezve őket – valamiféle logikai lomtárban helyezik el”.²⁴

3.2 *Tények mint lehetséges jó indokok*

Hampshire meggyőző érvei hosszú idő után új perspektívát nyitottak az etikai vizsgálódások terén. Az ötvenes évek elejének szerzőit látványosan az a nagyon is érthető cél motiválta, hogy „visszacsempésszék” a racionalitást az etikába. Ennek megoldására pedig nagyon kézenfekvőnek tűnt a kérdést a már elkezdett úton, az erkölcsi indokok felől megközelíteni, s ami ezzel szükségképp együtt jár, tények és értékek viszonyát újragondolni.

22 Hampshire, id. m., 244-252. o.

23 Hampshire, id. m., 254-255. o.

24 Hampshire, id. m., 270. o.

Kurt Baier 1953-as cikkében,²⁵ nemcsak amellel érvel, hogy bizonyos tényeket jó indoknak tekinthetünk, hogy egy adott dolgot megtegyünk, vagy ne tegyünk meg, „függetlenül a szóban forgó egyén céljaitól, kívánságaitól, terveitől, vágyaitól, szenvedélyeitől”,²⁶ hanem hogy egyes esetekben még abban is teljesen bizonyosak lehetünk, hogy akik nem ismernek el egy bizonyos ténnyt jó indoknak, azok tévednek. Az teljesen természetes, hogy az emberek cselekvéseik mellett indokokat hoznak fel, rendszerint tényekre hivatkozva. Számtalan esettel találkozunk azonban, mikor indokainkat mások kétségbe vonják. Lehetséges-e és ha igen miként, egy tény mint jó indok, jó indok voltát bizonyítani?

Baier lényegében egy egyszerű példán, indirekt módon próbálja bizonyítani igazát. Képzeljünk el egy olyan esetet, mondja, hogy valaki egy izzó szénszőnyegen felalá rohángál. Tegyük hozzá, hogy az illető láthatóan a fájdalom jeleit mutatja, és nem is tagadja, hogy komoly fájdalmat érez tevékenysége közben. Annak, amit tesz, számtalan indoka lehet: jogi akar lenni és gyakorol; egyszerűen csak emelni akarja a fájdalomküszöbét; fájdalmát valamiféle vallási meggyőződésből másokért ajánlja fel; netán mazochista. De képzeljük el, hogy a mi esetünkben más a helyzet, s arra a kérdésre, miért teszi, amit tesz, úgy válaszolna: „Miért? Hogyhogya miért? Nem látják, hogy parázson sétálok, és kibíráhatatlan fájdalmat okoz nekem?”²⁷ Nagy valószínűséggel elcsodálkoznánk, a fájdalom ugyanis olyan dolog, melyet senki nem kíván ok nélkül érezni. Jelen példában, még egyszer világossá téve, arról van szó, hogy hosszú kutakodás után semmilyen indokot nem tudunk kicsikarni az illetőből arra vonatkozólag, hogy miért végez olyan cselekvést, ami neki hatalmas fájdalmat okoz. A jelek szerint a fájdalmat a fájdalomért szereti.

Arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ha az elmebetegség tényét is ki tudjuk zárni nyilvánvalóan jogos, ha irracionálisnak és ésszerűtlennek nevezzük magatartását. És amennyiben ez így van elértük azt, amit bizonyítani szerettünk volna, ugyanis „ha elfogadjuk, hogy azt az embert, aki indok nélkül vállalja a fájdalommal járó cselekvést irracionálisnak kell neveznünk,” akkor „az, az ember, aki azt az indokot hozza fel valamely cselekvéssel szemben, hogy az a fájdalmat okoz neki, jó indokra hivatkozik”.²⁸

Ha Baier érvei helytállóak, annak témánk szempontjából rendkívül nagy jelentősége van. A cikk végeredményben azt mutatja ki, hogy a tények logikailag relevánsak erkölcsi kérdésekben, ezt pedig, mint a második fejezet végén láttuk, minden antinaturalista szerző kétségbe vonta.

25 Kurt Baier, „Jó indokok”, in: Lónyai Mária (szerk.), *Tények és értékek*.

26 Baier, id. m., 274. o.

27 Baier, id. m., 287. o.

28 Baier, id. m., 300. o.

3.3 Az értékítéletek és tárgyaik közötti logikai viszony természete

Az ötvenes évek végére a naturalista nézeteiknek hangot adó szerzők tábora már igen nagyra nőtt. A következőkben egyik jelentős képviselőjük, Philippa Foot egy cikkével szeretnék foglalkozni, melynek jelentősége abban áll, hogy benne a szerző már direkt módon érvel a tényítéletek és értékítéletek között fennálló logikai kapcsolatok mellett.²⁹

Ha megismerünk egy tényszerű konklúziót és annak megfelelő bizonyítékát (ténypremisszák egy halmazát), akkor ezt a konklúziót nem tagadhatjuk arra hivatkozva, hogy számunkra nem bizonyíték. Az antinaturalista szerzők rendre úgy érvelnek, hogy ez már nem mondható el az erkölcsi konklúziókról, ugyanis ezek nincsenek logikai kapcsolatban az őket megalapozó tényállításokkal. Foot szerint ennek, a század első felében széles körben elterjedt nézetnek a következő két hibás feltételezés az oka: 1) „Az individuum az érték kérdésben alkotott véleményeit – logikai hiba nélkül – olyan premisszákra alapozhatja, amelyeket rajta kívül senki sem fogadna el bizonyítéknak”. 2) „Ha adva van egy olyan állítás, amelyet mások általában egy érték konklúzió bizonyítékának tekintenek, individuumunk nem köteles levonni ezt a konklúziót, mert ez az állítás az ő számára nem bizonyíték.”³⁰

Először az első feltételezés helytelen volta melletti érveket tekintsük át. Az alapvető kérdés az, hogyan viszonyulnak erkölcsi értékítéleteink tárgyukhoz, amennyiben tárgyon a lehetséges cselekvések és döntések körét értjük? Minden bizonnyal az olyan álláspontok, melyek minden korlátozás nélkül megengedik, hogy bárki mindenfajta magyarázat nélkül cselekvések melletti ajánlásokat tegyen, teljesen tarthatatlanok. Ilyen lenne például egy olyan „morális” javaslat, hogy mindenki zsebre tett kézzel nézze a napfelkeltét. Ha a jó szót értékelő jelentésében használó kijelentések, ajánlások, értékelések esetén nem rögzítjük a tárgyat, melyekhez kapcsolódnak, és a kapcsolódás módját, jelesül, hogy az értékelések és tárgyak között belső viszony van, akkor az hibás vélekedések sorát fogja generálni.

Hogy általában ezt a belső viszonyt miként is kell érteni egyszerűen bemutatható a büszkeség példáján. Nyilván furcsán néznénk valakire – írja Foot –, aki az égboltra vagy a tengerre lenne büszke, mondjuk „rájuk pillantva büszkeséget érez, dagad a keble, és büszkén mutogat az égbolt vagy a tenger felé”.³¹ Egy ilyen esetnek akkor lenne értelme, ha úgy gondolnánk, hogy emberünk elmebeteg, és annak a tévképzetnek a rabja, hogy ő mentette meg a föld vizeit a kiszáradástól, az eget meg az elkerülhetetlen földre zuhanástól. Általában azt mondhatjuk, hogy büszkeségünk tárgyát olyan dolognak kell képeznie, mely valamilyen értelemben saját teljesítmény vagy abból származó előny.

29 Philippa Foot, „Erkölcsi vélekedések”, in: Lónyai Mária (szerk.), *Tények és értékek*.

30 Foot, id. m., 419. o.

31 Foot, id. m., 422. o.

Nyilván nem lehetünk büszkék arra, hogy naponta öt lépést megteszünk, hacsak nem egy súlyos betegségből épültünk fel a közelmúltban. Vagyis az ilyen esetekben sajátos körülményektől eltekintve logikailag nem érezhetünk büszkeséget, hozzáátéve persze, hogy ez pszichológiailag bármikor lehetséges.

Bár a fenti gondolatmenet jól rávilágít a belső viszony természetére, annak bizonyítására, amit bizonyítani szeretnénk, kevés. Hiszen a feladatunk annak bemutatása, hogy az értékítéletek, így pl. a javaslatok milyen viszonyban állnak tárgyakkal, viszont jogosan állhatna valaki elő azzal, hogy a büszkeséggel kapcsolatos vizsgálódás félrevezető, arra hivatkozva, hogy a büszkeség érzés vagy érzelem, és ezért nem analóg az ajánlással. Emiatt helyesebb, ha más példát keresünk. Ilyen lenne például a „veszélyesség”, abban az értelmében, mikor a sérüléssel függ össze. Ebben az esetben senki nem döntheti el önkényesen, hogy mit fog veszélyesnek nevezni.

„Azt az állítást, hogy »ez veszélyes«, az »ez jó«-hoz hasonlóan természetes igazsága vagy hamissága alapján fogadjuk el, vagy utasítjuk vissza; az ilyen állításokat bizonyítékkal igyekszünk alátámasztani, sőt úgy tűnik, mintha a »veszélyes« szóhoz »figyelmeztető funkció« is kapcsolódna, ahogy a köztudat szerint a »jó« szóhoz kapcsolódik az »ajánló funkció«. Világos, hogy a kérdés már csak az, hogy a hasonlóság pusztán formális vagy lényegi. Vagyis hogy a »jónak tartás», »ajánlás», »értékelés» esetén van-e logikai összefüggés a tárgyaikkal. Foot szerint természetesen van. Az erkölcsi értékítéletek szoros kapcsolatban vannak azzal, hogy az adott dolog, ami tárgyakat képezi, az ember javára vagy ártalmára van-e, és „egyszerűen nem lehet tetszés szerint bármit jónak vagy ártalmasnak nevezni”.³²

Térjünk át most a másik helytelen feltételezésre, mely szerint valaki elutasíthatja egy értékkonklúzió levonását, arra hivatkozva, hogy számára a mellette felhozott bizonyíték nem bizonyíték. Vessünk egy pillantást a testi sérülésre. Minden további nélkül elfogadhatjuk, hogy szemünk világának elvesztése, végtagjaink mozgásképtelenné válása olyan esemény, melyet minden épészű ember minden körülmények esetén szeretne elkerülni. A sérülés szónak van egy gyakorlati, vagy úgynevezett „cselekvésvezérlő” hatása, abban az értelemben, hogy teljesen evidens, hogy a sérülést mindenki el akarja kerülni egyéb céljaitól, vágyaitól, helyzetétől függetlenül, bizonyos értelemben önmagában vett indok mibenléténél fogva. Foot úgy vélekedik, hogy ha az etikai fogalmakról a sérülés mintájára cselekvésvezérlő értelmükben adunk számot, akkor világossá kell válnia, hogy semmiféle szakadék nincs tények és értékítéletek között. Példának okáért, ha valakinek azt javasoljuk, hogy legyen igazságos tetteiben, azt azért tesszük, mert úgy gondoljuk, hosszú távon nekünk is és neki is kifizetődőbb, ha így jár el. Az igazságosság fogalmának ebben az esetben cselekvésvezérlő hatása van, ugyanúgy kell törekedni az igazságos cselekedetekre, ahogyan a sérülések elkerülésére.

32 Foot, id. m., 433. o.

3.4 A gyakorlati következtetések logikája

A negyvenes évek közepétől egy újabb nyelvfilozófiai irányzat kezdett kialakulni, mely a hétköznapi nyelv elemzését tekintette legfontosabb feladatának. A kései Wittgenstein hatása alatt álló, gyakorta oxfordi nyelvanalitikusoknak nevezett szerzők egyik vezéregyénisége John Austin volt, aki elutasította a logikai pozitivisták azon egyoldalú hozzáállását, hogy a filozófusok kizárólag tudományos fogalmaink logikai elemzésére szorítkozzanak. Ehelyett Austin hétköznapi nyelvhasználatunk fogalmi tisztázását tekinti az egyik legfontosabb feladatnak.³³ A következőkben egy olyan cikket szeretnék bemutatni, melynek szerzője vitathatatlanul az előbb említett irányzat hatása alatt áll.

Max Black „A »van« és a »kell« közötti szakadék” c. írásában³⁴ azt ígéri, hogy egy „kifogásolhatatlan értelemben” ki fogja mutatni, hogy faktuális állításokból „ezt vagy azt kell tennem” típusú állítások következnek. Mint köztudott, szerzők végeláthatatlan sora hivatkozik Hume azon passzusaira, melyben a már általunk is sokszor említett szakadékra hívja fel a figyelmet. Vagyis arra a logikailag illegitimnek vélt ugrásra, melyet az erkölcsfilozófusok a „van” állításokból „kell” állításokra történő következtetések közben követnek el. A szerző interpretációjában „Hume guillotine-ja” szerint faktuális állításokból csak faktuális állítások következhetnek, éppen ezért faktuális premisszákból nem következtethetünk olyan kijelentésre, mely egy egészen más természetű, „kell” relációt tartalmaz. Black szerint azonban Hume abba a hibába esik, amibe Moore a *Principiában*, hogy előfeltételezi azt, amit bizonyítani szeretne.

Ezt azonban nyomban meg lehet cáfolni egy, a jelek szerint érvényes következtetés segítségével. Tekintsük Black példáját:

Fischer mattot akar adni Botvinniknek.

Fischer úgy és csak úgy tud mattot adni Bottvinniknek, ha a vezérrel lép.

Tehát, Fischernek a vezérrel kell lépnie.

Ebben az esetben úgy látszik, tényeket állító premisszákból nem-faktuális „kell”-állítás következik. És itt a nem-faktuálison van a hangsúly. Sokan ugyanis úgy érvelhetnének, hogy a konklúzió valójában faktuális, vagyis csak akkor következik a premisszákból, ha a konklúzió egyik faktuális értelmezését vesszük. Ez persze azt is jelentené, hogy minden „kell”-t tartalmazó „faktuális” mondat szinonim más „kell”-t nem tartalmazó faktuális mondatokkal. Black azonban ezt szeretné cáfolni. Pont azt kell kimutatni, hogy az ilyen típusú kijelentések „kell” konklúziói nem annak egy másik megfogalmazásai kívánnak lenni, az előző példához visszatérve, hogy ilyen és ilyen lenne a

33 Vö. Ambrus, id. m.

34 Max Black, „A »van« és a »kell« közötti szakadék”, in: Lónyai Mária (szerk.), *Tények és értékek*.

legjobb lépés, vagy hogy ebben az esetben a játékos csak ezen a módon értheti el a célját. Ebben az esetben ugyanis nem számolnánk az ilyen kijelentések lényegi, performatív aspektusával. Amikor olyat mondunk, hogy valakinek ezt és ezt kell tennie, ilyenkor többet teszünk a pusztá tények közlésénél, nem pusztán egy igaz vagy hamis kijelentést teszünk, „hanem csinálunk valamit, ami ennél több”.³⁵ Felszólítunk, buzdítunk, sürge-tünk, sugalmazunk, melyeket jobb szó híján a „tanácsadás” formáinak tekinthetünk.

Vessünk most egy pillantást Black másik példájára, egyes szám, második személyű példájára, ami talán már formájánál fogva is meggyőzőbb.

El akarod érni E-t.

E-t úgy és csak úgy tudod elérni, ha megteszed M-et.

Tehát M-et kell tenned.

Ebben az esetben faktuális premisszákból konklúzióként egy tanács következik, mint látható. Sokan hajlamosak lehetnének ellene vetni, hogy csak abban az esetben beszélhetnénk a konklúzió logikai szükségszerűségéről, ha feltételezünk egy hallgatolagos premisszát, mégpedig azt, hogy „mindenkinek meg kell tennie azt, ami az általa kitű-zött cél elérésének egyedüli módja”, ami pedig a guillotine működését támasztaná alá. Ezen ellenvetést azonban elutasíthatjuk vagy azzal, hogy ha lenne is, analitikusnak kéne tekintenünk, vagy pedig oly módon, hogy azok, akik tagadják, hogy faktuális premisszákból nem faktuális konklúzió következik, azok azt sem gondolhatják, hogy lehetségesek olyan szükségszerűen igaz állítások, melyeknek előtagja faktuális, utó-tagja azonban nem. Hume guillotine-ja a feltételes állításokra is igaz, hasonlóan a következtetésekhez.

De a fenti példához visszatérve, be tudjuk-e bizonyítani, hogy nemcsak indokolt, hanem logikailag szükségszerű, hogy a cselekvőnek M-et kell tennie? Tegyük fel, hogy barátunk sakkozik valakivel, és éppen mattot készül adni ellenfelének. Abban az esetben, ha úgy, és csak úgy tud véget vetni egy mozdulattal a játszmának, ha a futárral lép, és tanácsunkat kéri, mitévő legyen, mondhatunk-e mást, mint hogy „a futárral lép”? Tisztán logikailag nézve tudjuk, ha P, és P-ből következik Q, akkor abban az esetben, ha P igaz, Q tagadása triviálisan hamis. A kérdés azonban az, hogy ez a „tanácsadás” logikájánál is hasonlóképpen működik-e?

Lényegében el kell ismerni, hogy az „M-et kell tenned” kimondását visszautasíthatja valaki akkor is, ha ismeri a tanács mellett szóló konklúzió, faktuális premisszákat. A tanácsadás önkéntes cselekedet, s ennyiben a megtétele nem következik szükségszerűen a premisszákból, abban az értelemben, ahogyan a korábbi példában Q igazsága következik P fennállásából. Ez utóbbi esetben, ha valaki vonakodna levonni a konklúziót, vélhetően

³⁵ Black, id. m., 546. o.

azt kéne gondolnunk, hogy nem ismeri a kijelentések logikájának szabályait, ellenben ha valaki morális konklúzióknak elfogadásától tartózkodna, azt a „morális fogyatékoság jeleként fognánk fel”.³⁶ Azt viszont vegyük észre, hogy ha a morális konklúziót le akarjuk vonni, abban nincs szabad kezünk, hogy mi legyen az! Itt valamilyen „látens vagy virtuális” szükségszerűség fennállásával állunk szemben. A „kell” konklúziók abban az értelemben hipotetikusak, hogy a cselekvő személy hajlandóságától függnnek, mégpedig, hogy belekezd-e a „releváns” tevékenységbe, illetve gyakorlatba, ami ezzel egyidejűleg a szakadékon való átsiklást is maga után vonja. „Feltéve, hogy egy személy céljára, és a cél elérésének szükséges és elégséges feltételére vonatkozó faktuais premisszák igazak, és feltéve, hogy valaki másnak valamilyen másodíkyú „kell” állítást kell tennie, akkor az illetőnek azt kell mondanía: „M-et kell tenned” – és semmi más nem lesz megfelelő.”³⁷

A gyakorlati következtetéseknek nincsen a teoretikustól eltérő logikája, amit kell térképeznünk, nincs kétféle dedukció. Aki ismeri és érti egy adott gyakorlati következtetés premisszáit, és a nyelvhasználat szabályait, így a performatív aktusok működését, annak ugyanígy le kell vonnia a megfelelő gyakorlati konklúziót, mint az elméleti következtetések esetén. Egyszerűen arról van szó, hogy ha „bizonyos faktuais feltételek teljesülnek, akkor csak egy meghatározott, vagy közelebbről meghatározható performatív kifejezést használhatunk helyesen”.³⁸

4. Az erkölcs autonómíája

Az eddigiekben tárgyalt naturalista cikkek arra próbálnak rámutatni, hogy a tények relevanciája sokkal fontosabb, mint ahogyan azt korábban gondolták. Olyan konklúziókkal találkoztunk hogy: ha az etikai kijelentések nem is levezethetőek, de megalapozhatóak tényekkel; egyes értékítéleteknek lehetnek objektíve jó indokai; tetszőlegesen nem tarthatunk valamit jónak vagy rossznak a tények figyelembevételé nélkül, mert akkor önkényesen járunk el, és még lehetne sorolni.

Az antinaturalista szerzők a fenti lehetőségeket teljes mértékben elutasítják. Ennek a legfőbb oka egy lehetséges megvilágításban az, hogy szerintük az etikai kijelentések a kijelentések egy speciális osztályába taroznak. Vagy önmagukban, vagy az által, ahogyan használjuk őket, egy olyan jelentéssel, illetve jelentéstöbblettel rendelkeznek, mely mindenfajta naturalista értelemben vett „redukció” lehetetlenné tesz, s így az etika autonóm területté válik. Az etika autonómíájának kérdése mindkét fél számára kulcs-

36 Uo.

37 Black id. m., 557-558. o.

38 Black id. m., 558. o.

fontosságú, ezért ezzel a kérdéssel foglalkozni kell. A következőkben Charles R. Pigden „Naturalism” c. írására támaszkodva fogom ezt a problémakört bemutatni.³⁹

4.1. Szintetikus naturalizmus

Pigden a naturalizmust olyan elméletként definiálja, mely szerint nincsenek olyan sajátos morális tények vagy tulajdonságok, melyeket nem lehetséges meghatározni nem-morális terminológiát használva. Moore téved, amikor a jót analizálhatatlan és kifejezhetetlen terminusnak véli, és elutasítja más dolgokra való redukcióját, illetve más tulajdonságokkal való azonosítását. A naturalista tagadja egy ilyen moore-i értelemben vett „jó”, „egyedi, sui generis” tulajdonság létezését. Az így definiált naturalizmusról „gyakorta feltételezik, hogy amennyiben a morális ítéletek levezethetők nem-morális kijelentésekből, a naturalizmus igaz. De amennyiben nem, a naturalizmus hamis”.⁴⁰

Akik így érvelnek, Hume idevonatkozó passzusait idézik, és könnyedén levonják a konklúziót, hogy a „kell” levezethetetlen a „van” -ból. Hiszen, mint mondják, az egyik azt mondja meg, milyen a világ, a másik meg, hogy milyenek kéne lennie, s a kettő között semmi összefüggés nincs. De nézzük logikai szemmel. Pigden szerint minden jel arra mutat, hogy a ténypremisszák és értékkonklúziók között logikai szakadék van. Ez a logika „konzervatívságából” következik, hiszen tudjuk, hogy érvényesül a „semmit sem kaphatsz, amit nem tettél bele” elv. Vagyis egyszerűen, ha a „kell” nem szerepelt a premisszában, akkor nem szerepelhet eredményként a konklúzióban, s ez triviálisan igaz. Ebben az esetben be kell látnunk, hogy az etika „logikailag” autonóm.

Talán nem felesleges megemlíteni – Pigdent követve –, hogy voltak olyan szerzők, akik kísérletet tettek ennek cáfolatára. A. N. Prior például számos olyan logikailag érvényes következtetést gyártott, melyekben a „kell” nem szerepel a premisszában, de megjelenik a konklúzióban. Így:

Premissza: A teafogyasztás mindennapos Angliában.

Konklúzió: Vagy mindennapos a teafogyasztás Angliában, vagy minden új-zélandit le kell löni.

A következtetés korrek, a példa azonban sántít. Az a benyomásunk származhat, hogy a konklúzió és a „kell” semmilyen összefüggésben nem áll egymással. A premisszánkból akár ez is következhet: „Vagy a teafogyasztás mindennapos Angliában, vagy minden új-zélandi

39 Charles R. Pigden, „Naturalism”, in: Peter Singer (szerk.), *A Companion to Ethics*, Oxford: Blackwell Reference, 1993.

40 Pigden, id. m., 423. o.

sündisznó”. Arra a következtetésre kell jutnunk ebből kifolyólag, hogy mind a két konklúzió bizonyos tekintetben üres. A kijelentés második részébe ugyanis tetszőlegesen bármit behelyezhetnénk anélkül, hogy a következtetés érvényessége kérdésessé válna. Így az etika logikai autonómiája továbbra is fenntartható Prior érvei ellenére, mindössze egy apró változtatást kell végrehajtani a hume-i elven: „Nem üres »kell« nem következik a »van«-ból.”⁴¹

Mint korábban említettük, sokan gondolják, hogy amennyiben az említett elv igaz, ez egyet jelent a naturalizmus bukásával. Ez azonban Pigden szerint tévedés, mely lényegében egy fogalmi zavarnak köszönhető. „Az etika autonómiájának három formája van, logikai, szemantikai, ontológia. Ezeket pedig folyvást összekeverik. A naturalizmussal azonban csak az utolsó inkompatibilis.” A szintaktikai autonómiát, mint a hume-i elv egy lehetséges olvasatát, már láttuk, s kiderült róla, hogy Pigden szerint valóban helytálló. De tekintsük a másik kettőt. A szemantikai autonómia lényegében azt jelenti, hogy a „morális szavak nem lehetnek azonos jelentésűek más szavakkal, és egyébiránt lehetetlen őket parafrázálni naturalista (nem-morális) nyelvezettel. Az ontológiai autonómia pedig az a tézis, hogy morális ítéleteink egy sui generis morális tények és tulajdonságok világának felelnek meg kizárólag”.⁴²

Moore a *Principiában* a legtöbb moralista szerzőt a naturalista hiba elkövetésével vádolja, mint erről már korábban szó esett. Azt állítja, hogy a „jó” tulajdonságát összekeverik azokkal a dolgokkal, amelyek ezzel a tulajdonsággal rendelkeznek. Jellemző hiba például, hogy egyesek azonosítják a „jót” a „kellemessel”. Ebben az esetben a „jó” és a „kellemes” szinonimák lennének egymással, és ezzel mindenkinek tisztában is kéne lennie.⁴³ Fontos észrevenni, hogy ha ez így van, az a kérdés, hogy „Ami kellemes, jó-e?” gyakorlatilag teljesen értelmetlen volna, vagy legalábbis tautológiához vezetne, hiszen tökéletesen azonos lenne azzal a kérdéssel, hogy „Ami kellemes, az kellemes-e?”. Ezt pedig senki sem szeretné. „Moore teljesen nyilvánvalóvá teszi, hogy az »Ami kellemes,

41 Pigden, ahogyan az a későbbiekben ki fog derülni, a naturalizmust akkor is megalapozhatónak tekintti, ha az etika szintaktikailag autonóm terület. Érvéle szempontjából ennek a kérdésnek bizonyos értelemben nincs jelentősége. Számunkra viszont annál inkább, hiszen az eddigi fejtegetések lényegében erre a problémakörré koncentráltak, ezért ezen a ponton okfejtését nem hagyhatjuk szó nélkül. Pigden azért juthat ilyen könnyedén arra az eredményre, hogy az etika szintaktikailag autonóm, mert helytelenül elmulasztja különbséget tenni az elméleti és a gyakorlati következtetések között. Hampshire-nél láttuk, hogy ha szigorúan logikai értelemben nem is dedukálhatóak morális értékítéletek tényítéletekből, valamilyen értelemben megalapozhatóak velük. Foot rámutatott, hogy adott esetben minden további nélkül el kell fogadnunk, hogy egyes tényítéletek értékkonklúziók bizonyítékának tekinthetők. Összességében tehát, anélkül, hogy a szavakkal játszanánk, nagyon jó okunk van azt gondolni, hogy habár az értékítéletek nem levezethetők tényítéletekből, egyfajta virtuális vagy látens szükségszerűséggel következhetnek belőlük. Ha pedig ez logikailag nonszensz, akkor talán azon is érdemes elgondolkozni, hogy a hibát nem a gyakorlati következtetésekről alkotott eme számvetésünkben kell keresni, hanem abban a logikai rendszerben, amely ezt lehetetlenné teszi.

42 Pigden, id. m., 425. o.

43 Moore ebben minden bizonnyal téved. Egyáltalán nem szükségszerű, hogy a tautológiák mindenki számára nyilvánvalóak. Gondoljunk Frege Hesperus-Phosporus példájára! (Ettől persze az érv még nem sűrül.)

az jó?» kérdés, egy nyitott kérdés, melyet van értelme feltenni.” Viszont ennél fogva az is egyértelmű, hogy a kellemes nem lehet azonos a jóval. Ha mégis kitarunk mellette, akkor egy másik problémával is számolnunk kell. Nem lenne értelme, pl. annak a kijelentésnek sem, hogy „ami kellemes, az jó”, hiszen amennyiben a jó szinonim a kellemessel, akkor ez megint csak egy tautológia lesz, és így tovább.

Talán az előző bekezdés tanulsága után mondhatjuk, hogy Moore okfejtése elég meggyőző, amennyiben célja az etika szemantikai autonómiájának bizonyítása,⁴⁴ ellenben fontos látni, hogy a szemantikai autonómia nem tartalmazza, és nem is vonja maga után az ontológiai autonómiát. Nézzük miért!

Moore tévesen feltételezi, hogy ha a kellemes azonos a jóval, akkor a két terminus szinonim egymással. A víz azonos a H₂O-val, ez azonban még nem vonja maga után a két fogalom szinonimitását. A víz egy tudomány előtti fogalom, jelentését a csecsemőket és a bolondokat leszámítva mindenki érti. Tudjuk róla, hogy egy folyékony, színtelen, szagtalan anyag, mellyel nagyok sok formában találkozunk. A folyók, tavak medrében víz van, folyhat a csapból, eső formájában hullhat az égből. Ezzel szemben a H₂O egy tudományos fogalom, melynek jelentésével csak akkor lehetünk tisztában, ha jártasak vagyunk a kémiában. Azt könnyű belátni, hogy pusztán a szavak jelentésén elmélkedve nem fedezhetjük fel, illetve állapíthatjuk meg, hogy a víz azonos a H₂O-val. Ehhez empirikus vizsgálatokra van szükség.

Nem lehetséges-e, hogy ugyanez a helyzet a kellemessel és a jóval? Amellett, hogy elfogadjuk, hogy nem lehetnek szinonimák, minden további nélkül jelölhetik ugyanazt a tulajdonságot vagy sajátságot. Mint Pigden összegzi: „A szemantikai naturalizmus talán téves, de a szintetikus naturalizmus lehet igaz. A morális tulajdonságok sokkalta inkább azonosíthatóak természeti tulajdonságokkal empirikus kutatás segítségével, mint konceptuális analízissel. Tehát a szemantikai autonómia, amely azt állítja, hogy a morális fogalmak jelentése nem lehet azonos más fogalmakéval, nem tartalmazza az ontológiai autonómiát, vagyis azt, hogy a morális tulajdonságok nem lehetnek azonosak más tulajdonságokkal”.⁴⁵

Kicsit konkrétan immár: a „jó” nem jelentheti ugyanazt, mint bármely más természeti „x” predikátum. A korábbiak szerint mindazonáltal lehetségesek olyan természeti „x” predikátumok, melyek szintén megnevezhetik ugyanazt a „jó” által jelölt tulajdonságot. A „jóság” és az „x-ség” közötti azonosság így nem analitikus lesz, hanem szintetikus. Ennek megfelelően például, amikor a teológiai naturalista kijelenti, hogy „Az a helyes (jó), amit az Isten parancsol,” ezzel nem egy tautológiát fogalmaz meg, hanem egy szintetikus azonosságállítást tesz. Egyszerűen azért, mert a „helyes (jó)” nem ugyanazt jelenti, mint az „amit az Isten parancsol”.

⁴⁴ Vö. Frankena kritikája (7. l.).

⁴⁵ Pigden, id. m., 427. o.

4.2. *A szintetikus naturalizmus egy lehetséges nyelvfilozófiai megalapozása*

A következőkben Bács Gábor „Jó-e a nyitott kérdés érv?”⁴⁶ c. tanulmányáról kell néhány szót ejteni, ugyanis ebben az írásban a szerző az általunk fentebb vázoltakhoz nagyon hasonló, sőt lényegében azonos eredményre jut. Azon túl, hogy a hasonló hasonlónak örül, ez azért is lehet tanulságos, mert Bács Gábor S. Kripke nyelvfilozófiai eredményeire támaszkodva igen figyelemreméltó érveket sorakoztat fel.

„Mint az közismert, Kripke szerint az olyan, a posteriori, szintetikus állítások, mint amilyen a »víz = H₂O«, »hő = kinetikus energia« éppen olyan szigorú azonosságokat fejeznek ki, és éppen olyan definíciók (még hozzá jó definíciók!), mint amilyeneket a »háromszög = konvex síkidom, amelyet három, nem egyenesre illeszkedő pont, és az ezeket összekötő szakaszok határolnak«, vagy az »arany = sárga fém« a priori, analitikus állítások. Moore-hoz hasonlóan (bár egészen más okból kifolyólag) Kripke sem azonosítaná a sárga érzéki minőséget, a sárga qualét valamiféle fényrezgéssel, de az is bizonyos, hogy Kripke magát a sárga színt azonosnak tekintené valamilyen fényrezgéssel, annak ellenére, hogy a »sárga szín = ilyen és ilyen fényrezgés« a fenti állításokhoz hasonlóan a posteriori és szintetikus.”⁴⁷

Az nyilvánvaló, hogy a víz fogalma nem tartalmazza a H₂O fogalmát, hiszen világosan meg tudjuk különböztetni a két fogalom jelentését egymástól. Ebben az esetben viszont meg kell tudnunk magyarázni, miként lehetséges az, hogy a „víz azonos a H₂O-val” mondat igaz, annak ellenére, hogy nem analitikus. Ennek egy lehetséges megoldását Kripke *Naming and Necessity* c. könyvében találhatjuk.

Kripke elődeihez képest egészen másképp vélekedik a nevek és referenciáik kapcsolatáról. Elutasítja a leíró elméletek azon álláspontját, mely szerint ahhoz, hogy egy nevet sikeresen tudjunk használni, egy vagy több leírást kell csatolnunk hozzá, melyeket egy és csak egy dolog elégít ki, ami nem más, mint a név referenciája. A leírások sem nem szükségesek, sem nem elégségesek ahhoz, hogy megadják egy név referenciáját, funkciójuk logikailag a nevekhez tartozó referenciák rögzítése. Például, amikor azt mondjuk, hogy a víz egy színtelen, szagtalan szomjat oltó folyadék, akkor nem a jelentését, hanem a referenciáját rögzítjük. Ugyanis, mint Bács fogalmaz: „a deszignátorok (általában nevek) referenciája nem fogalmi közvetítés révén rögzül, hanem egyéb módon, és ha egyáltalán van konnotációjuk, az nem határozza meg referenciájukat,” továbbá „egy általános név intenziója nem egyéb, mint lehetséges extenzióinak összessége.”⁴⁸

Mármint, ha a leíró elmélet hármast (név, jelentés, jelöllet) struktúráját elutasítjuk és elfogadjuk a kripke-i modellt, akkor be kell látnunk, hogy habár az analicitás elégséges,

46 Bács Gábor, „Jó-e a nyitott kérdés érv?”, in: *Világosság*, 2003/5-6.

47 Bács, id. m., 120. o.

48 Bács, id. m., 120. o.

egyáltalán nem szükséges feltétele annak, hogy két tulajdonság azonos legyen egymással. Amikor ugyanis azt a kijelentést tesszük, hogy a víz azonos a H_2O -val, akkor ezzel nem a két fogalom jelentés-, hanem jelölet-azonosságát állítjuk.

4.3. Autonómia és objektivitás

Az etikai viták egyik legsarkalatosabb pontja az erkölcsi ítéletek objektivitásának kérdése, ennél fogva nem teljesen mellékes kérdés, hogy erről egy elmélet miként képes számot adni. Az antinaturalista etikai irányzatok egyik fő gyengéje talán pont az, hogy egyáltalán nem, vagy csak különleges értelemben képesek ennek a feladatnak eleget tenni. Ez pedig nagyon szorosan összefügg azzal, hogy az etikát autonóm területnek tekintik

Mint arról már korábban szó esett, Moore és Hare egyaránt az erkölcsi ítéletek objektivitása mellett érvelt. Amíg Moore ennek kulcsát az objektív érvényű racionális intuíciónak, addig Hare a preskripciók univerzalizálhatóságában véli felfedezni, s mint ahogyan már utaltunk rá, a tényekre való hivatkozásnak egyik esetben sincs relevanciája. Az erkölcsi ítéletek objektivitását nem szemantikai értelemben szeretnék megalapozni a ténykijelentések mintájára, hanem lényegében a racionalitásuk felől: az objektivitásuk a racionális megegyezés lehetőségében rejlik.⁴⁹ Ez kétségtől járható út, kérdés azonban, hogy mennyire elégíti ki az objektivitás iránt táplált elvárásainkat.⁵⁰

A naturalista szerzők e téren természetesen helyzeti előnyben vannak. Az általunk bemutatott szerzők közül sokan elutasítják az etika szintaktikai autonómiáját. Max Black például igen meggyőző érveket sorakoztat fel amellet, hogy ténypremisszák egy meghatározott halmazából „logikai” szükségszerűséggel következhet értékelő konklúzió. Ebben az esetben az erkölcsi ítéletünk vagy értékelő konklúzióink objektivitását a tényekre alapozzuk, hiszen meghatározott faktuális feltételek fennállása esetén egy és csakis egy értékelő konklúzió lehet „igaz”, az ellentéte meg szükségszerűen „hamis”.

Egy további lehetőség az etika szemantikai autonómiájának kétségbevonása lehetne, vagyis egyfajta jelentéseméleti redukcionizmus. Ez a naturalizmusnak egy nagyon erős formája, s erős kétségeink támadhatnak kivitelezhetőségét illetően. Ebben az esetben abból a feltételezésből indulnánk ki, hogy az etikai fogalmak és kijelentések jelentése maradéktalanul visszavezethető nem természeti fogalmak és kijelentések jelentéseire, vagy másképp, az értékelő terminusok és kijelentések jelentése szinonim

⁴⁹ Lényegében arról van szó, hogy a szerzők elutasítják azt, hogy az erkölcsi ítéletek objektivitásáról a természettudományok mintájára adjanak számot. Vö.: Orthmayr, id. m., 1216-1217. o.

⁵⁰ Vö.: A. C. Grayling (szerk.), *Filozófiai kalauz*, Budapest: Akadémiai, 1997, 587-609. o.

lehet leíró terminusok és kijelentések jelentésével. Az így értelmezett etikai kijelentések pedig pontosan ugyanúgy viselkednének és működnének, mint az empirikus tudományok kijelentései: lennének igazságfeltételeik, s ezek fényében lennének igazak vagy hamisak. Fontos azonban ezen a ponton mérlegelni, hogy valójában mit is szeretnénk elérni. Ugyanis nemcsak az a probléma, hogy kétséges egy ilyen módon felfogott naturalizmus megvalósíthatósága, abban sem lehetünk biztosak, hogy egyáltalában kívánatos. Az etikát ugyanis nem eliminálni szeretnénk, hanem tudományosan megalapozni.

5. Zárszó

Az antinaturalista irányzatokban közös, hogy eltérő pozíciókból ugyan, de mind amellet érvelnek, hogy tények és értékek között áthidalhatatlan logikai szakadék van, s ebből kifolyólag az etikát teljesen autonóm területnek tekintik.

Az etika illetően felfogása azonban teljesen tarthatatlan. A gyakorlati következtetések logikai vizsgálatának elemzése során arra az eredményre jutottunk, hogy az etika szintaktikai szempontból nem tekinthető autonóm területnek. Láttuk, hogy egyes tények jó indokai lehetnek egy cselekvés megtételének vagy helyeslésének, felismertük, hogy az értékítéletek nagyon szoros logikai viszonyban vannak tárgyaikkal és az is bebizonyosodott, hogy egész egyszerűen értékítéletek logikailag következhetnek ténypremisszákból egy adott halmazából.

Igen meggyőző érveket mutattunk be arra nézve, hogy a szintetikus állítások pont olyan szigorú azonosságokat képesek kifejezni, mint az analitikusak, s ez által az etika ontológiai autonómiáját is kétségbe vontuk. Abból kiindulva pedig, hogy erkölcsi fogalmak azonosak lehetnek nem erkölcsiakkal a szintetikus naturalista törekvéseket is lehetségesnek találtuk.

A tények és értékek közötti szakadék tehát több ponton áthidalható. Az értékek a fentieknek megfelelő módon egyrésztől megalapozhatóak, másrésztől visszavezethetőek tényekre. Az antinaturalista szerzőknek viszont igazat adhatunk arra nézve, hogy az etika szemantikailag autonóm. És ez nem is biztos, hogy probléma, féltő ugyanis, hogy a szemantikai autonómia megszüntetése, magának az etikának a megszüntetését is maga után vonná.

Felhasznált irodalom:

- Ambrus Gergely, „Analitikus filozófia”, in: Boros Gábor (szerk.), *Filozófia*, Budapest: Akadémiai, 2007.
- Bács Gábor, „Jó-e a nyitott kérdés érv?” in: *Világosság*, 2003/5-6, 117-121. o.
- Baier, Kurt, „Jó indokok”, in: Lónyai Mária (szerk.), *Tények és értékek*, Budapest: Gondolat, 1981.
- Black, Max, „A »van« és a »kell« közötti szakadék”, in: Lónyai Mária (szerk.), *Tények és értékek*, Budapest: Gondolat, 1981.
- Bódig Mátyás–Hegyi Szabolcs, „A modern gyakorlati filozófia az újkori filozófiai gondolkodás háttere előtt” (előadásvázlat), 2007. [<http://www.uni-miskolc.hu/~wwwjuris/Filea2007.pdf>]
- Foot, Philippa, „Erkölcsei vélekedések”, in: Lónyai Mária (szerk.), *Tények és értékek*, Budapest: Gondolat, 1981.
- Frankena, William, „A naturalista hiba”, in: Lónyai Mária (szerk.), *Tények és értékek*, Budapest: Gondolat, 1981.
- Grayling, A. C. (szerk.), *Filozófiai kalauz*, Budapest: Akadémiai, 1997.
- Hampshire, Stuart, „Morálfilozófiai tévedések”, in: Lónyai Mária (szerk.), *Tények és értékek*, Budapest: Gondolat, 1981.
- Hare, R. M. „A »consensus« argumentuma”, in: Lónyai Mária, (szerk.), *Tények és értékek*, Budapest: Gondolat, 1981.
- Hudson, W. S. „The Development of Hare’s Moral Philosophy”, in: Seanor, Douglas–Fotion, N. (szerk.), *Hare and Critics*, Oxford: Clarendon Press, 1990.
- Hume, David, *Értekezés az emberi természetről*, Budapest: Gondolat, 1976, ford.: Bence György.
- Kant, Immanuel, *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája*, Budapest: Gondolat, 1991.
- Moore, G. E., *Principia Ethica*, 1 fejezet, in: Lónyai Mária (szerk.), *Tények és értékek*, Budapest: Gondolat, 1981.
- Orthmayr Imre „20. századi angolszász etika”, in: Boros Gábor (szerk.), *Filozófia*, Budapest: Akadémiai, 2007.
- Pigden, C. R., „Naturalism”, in: Singer, Peter (szerk.), *A companion to ethics*, Oxford: Blackwell Reference, 1993.
- Shaw, W. H., *Moore on Right and Wrong*, Kluwer Academic Publishers, 1985.
- Stevenson, C. L., „Az etikai kijelentések emotív jelentése”, in: Lónyai Mária (szerk.), *Tények és értékek*, Budapest: Gondolat, 1981.

